

CULEMBORGSE 'VOETNOTEN'

Archeologische schatten

Culemborgse Voetnoot 2015-55

Genootschap A.W.K. Voet van Oudheusden

Culemborgse Voetnoten,
nummer 55
ISSN: 0929-1334
november 2015
Een uitgave van het
'Genootschap A.W.K. Voet
van Oudheusden'
Opgericht 14 oktober 1937

Redactie

J.G. Borggreve
M.S. Bugter
B.C.M.B. Holtkamp
Y.E. Jakobs-Lommers

Redactieadres

Dhr. B.C.M.B. Holtkamp
Thijsselaan 37
4102 KV Culemborg
E-mail: secretaris@voetvanoudheusden.nl

Bijdragen kunnen per e-mail worden gezonden naar de redactie. Auteurs wordt verzocht zich te houden aan de redactionele richtlijnen, welke te lezen zijn op de website van het Genootschap.

Vormgeving

Studio Bassa, Culemborg

Drukwerk

Drukkerij Verschoor, Culemborg

Secretariaat Genootschap

Dhr. B.C.M.B. Holtkamp
Thijsselaan 37
4101 KV Culemborg
E-mail: secretaris@voetvanoudheusden.nl
Website: www.voetvanoudheusden.nl

Bankrekening

NL90 INGB 0005 023 582 t.n.v.
Het Genootschap A.W.K. Voet
van Oudheusden.
De contributie bedraagt € 15,00
per jaar. Een (vrijwillige) extra
bijdrage stelt het bestuur
bijzonder op prijs.

Omslagbeeld

Bij de opgravingen op het
parkeerterrein van het St. Jans-
kerkhof brengen de archeologen
van Aeres-Milieu, Vincent van
der Veen en Dion Hagens, de
vermoedelijke resten van de
zijingang van de St. Janskerk in
kaart. Foto Alies Derwig - Witteveen,
9 mei 2014

Redactioneel

DEZE CULEMBORGSE Voetnoot is helemaal gewijd aan bodemvondsten uit Culemborg en omgeving. Vorig jaar werd het besluit genomen om op het Sint Janskerkhof een parkeerplaats aan te leggen. De aannemer ging voortvarend aan het werk maar stootte al snel op skeletten van het voormalige kerkhof. Het bleek dat men in de twintigste eeuw bij de bouw van twee scholen het niet zo nauw had genomen met het ruimen van de graven. Het archeologisch bureau Aeres werd ingeschakeld en tijdens de opgravingen werd het steeds interessanter. Omwonenden kwamen dagelijks kijken. De dames Alies Derwig en Connie Veer maakten foto's en doken in de boeken en archieven om zoveel mogelijk over dit stadsdeel en kerkhof te weten te komen. Alle wetenswaardigheden werden opgeschreven en verlucht met hun mooie voor zichzelf sprekende foto's. Het werd een artikel een Voetnoot waardig.

De heer Addie Keizer struint met zijn metaaldetector al vele jaren onze regio af. Veel interessante voorwerpen heeft hij gevonden en daarna gefotografeerd en gedocumenteerd. Hij heeft hiervan een selectie gemaakt en die zijn opgenomen in deze Voetnoot. Het geeft een beeld van de bewoning in deze regio over een hele lange periode.

Linker pagina: Situatie in 2015. (foto ADW)

De Zakengids maakt gewag van de gemeentelijke plannen, oktober 2012.

De geschiedenis van het St. Janskerkhof

Grafzerken op een parkeerplaats, een klein monument, of de geschiedenis van een kerkhof

ALIES DERWIG EN CONNIE VEER

WIE IN het najaar van 2012 op en rond het St. Janskerkhof liep zag een oude school staan. Sinds 2006 overbodig geworden en daarna gedeeltelijk in gebruik voor huisvesting van de ernaast gelegen Rooms-Katholieke Joesf-school. De overige lokalen werden tijdelijk in gebruik genomen als atelier op basis van anti-kraak. Voor de evangelische Gemeente Ichthus heeft het gebouw ook nog als onderkomen gediend. Vanaf juli 2012 stond het leeg en op de nominatie om gesloopt te worden.

Aan de achterkant waren verwaarloosde struiken te zien en ook veel hoog opgroeiend onkruid, voor de bewoners van de huizen aan die kant een troosteloos geheel. Aan de voorkant van het gebouw speelden soms kinderen. Ze balanceerden op de muurtjes rond het oude speelplein, al dan niet vastgehouden door ouders, opa's of oma's.

Op 1 oktober 2012 werd een eerste avond voor buurtbewoners belegd om te polsen of er ideeën waren voor de herinrichting van het St. Janskerkhof. Ideeën waren er zeker, maar die werden door

Sloop schoolgebouw De Leilinden

De Zakengids Tiel

05 okt 2012

CULEMBORG - Het college van B&W van de gemeente Culemborg heeft besloten het gebouw waar basisschool De Leilinden in gevestigd was op korte termijn te slopen. De gemeente is van plan na de sloop een parkeerplaats aan te leggen op deze plek vlakbij de binnenstad. Het gebouw van de voormalige basisschool De Leilinden is niet meer in gebruik en ook niet langer nodig voor onderwijs. De sloopvergunning is inmiddels verleend, zo mogelijk starten de sloopwerkzaamheden nog deze maand.

De gemeente nodigt binnenkort de omwonenden uit om met hen in gesprek te gaan over de plannen voor de parkeerplaats.

anderen net zo hard weer verworpen. Angst voor overlast door hangjongeren en hangouderen was die avond te horen en later ook te lezen in het verslag.

Vanuit de gemeente zijn er sinds 2006 meerdere pogingen gedaan om de locatie 'De Leilinden' opnieuw te bestemmen, dan wel te herontwikkelen. Dit is niet gelukt. De tijd was door de economische crisis ook niet bepaald gunstig. Gelukkig maar voor de huidige bewoners die al snel wendden aan de open ruimte.

In juni 2013 werd de buurtbewoners het plan voor een parkeerterrein voorgelegd, inclusief grote plattegronden met fase 1 en fase 2. Natuurlijk werd dit plan niet zonder slag of stoot geaccepteerd. Gezamenlijk hebben een aantal omwonenden een reactie gegeven waarin zij hun bezorgdheid uitten over de veiligheid voor de bewoners en geluidsoverlast wegens de te verwachte drukte in de nachtelijke uurtjes. Daarnaast was de angst groot om bij calamiteiten opgesloten te zitten als vrachtauto's op de smalle Patersbrug de weg blokkeerden omdat de andere uitgang naar de Zandstraat afgesloten zou worden.

Tevens werd dringend verzocht om het historische karakter van de plek niet te vergeten. Zonde als dat door al het blik in de vergetelheid zou raken. Dit was juist een kans om er aandacht aan te besteden. Bezoekers van buiten direct al iets laten zien van de zichtbare en onzichtbare geschiedenis die Culemborg te bieden heeft.

Aandacht voor de historie werd in een volgende bijeenkomst naar de toekomst geschoven wegens geldgebrek. Wel werd er gesleuteld aan het plan waardoor er minder parkeerplaatsen kwamen en meer aandacht voor het groen.

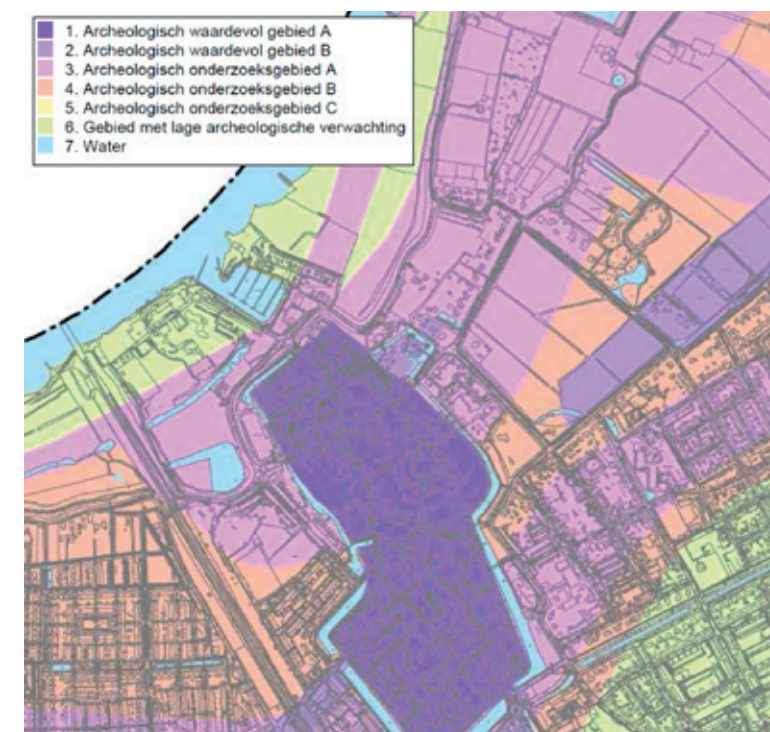
Het heeft nog tot het voorjaar van 2015 geduurd, maar aandacht van de bezoekers heeft de plek inmiddels wel gekregen. Bezoekers van de binnenstad die hun auto op het St. Janskerkhof zetten, lopen naar de middenberm om naar de daar liggende grafzerken te kijken en het informatiebord te lezen. Héél af en toe is er negatief commentaar. Vinden mensen het eng, luguber. De meerderheid vindt het idee van een eerbetoon aan de mensen die daar ooit werden begraven en aan de restanten van Culemborgers die er in de diepere lagen nog liggen wél een mooi gebaar.

De opgraving

Het Verdrag van Malta (ook wel Verdrag van Valletta genoemd), aangenomen in 1992, werd ondertekend door de lidstaten van de Raad van Europa. Het verdrag beoogt het cultureel erfgoed dat zich in de bodem bevindt beter te beschermen. Het gaat om archeologische resten als nederzettingen, grafvelden en gebruiksvoorwerpen. Uitgangspunt van het verdrag is dat het archeologisch erfgoed integrale bescherming nodig heeft en krijgt. In 2007 is de Wet op de Archeologische Monumentenzorg in werking getreden. Een wijziging op de bestaande Monumentenwet, waarin ook de principes van het verdrag van Malta zijn doorgevoerd. Dit betekent dat overal waar in de bodem gegraven wordt, gekeken moet worden of het een plek is waar mogelijk archeologische resten kunnen liggen.

Gemeenten, ook Culemborg, hebben daarom een *Archeologisch Beleidsplan* en een *Archeologische waarden en verwachtingenkaart*. Daarin is precies te lezen op welke plekken de hoogste verwachtingen zijn om archeologische vondsten aan te treffen. Hoe hoger

Beleidskaart, Gemeente Culemborg.

*Situatie in september 2013.
(foto JvA)*

de verwachting, hoe ondieper er gegraven mag worden zónder archeoloog. Eén blik op de kaart en het is duidelijk dat het St. Janskerkhof ook zo'n plek is met de hoogste archeologische verwachting. Het werd september 2013, de aannemer wilde als voorbereiding op de herinrichting zwarte aarde van een straat elders in Culemborg kwijt en besloot een stuk dieper te graven om zo die aarde kwijt te raken. Oplettende bewoners sloegen toen al alarm. Zonder een archeoloog erbij mag op deze plek niet dieper gegraven worden dan 30 cm. Hier werd veel dieper gegraven. De regio-archeoloog werd direct al geïnformeerd over wat hier gebeurde.

De aannemer ging aan de gang, en ja hoor: al snel kwamen de eerste knekels in het zicht. Gelukkig kwam er hulp van een toevallig voorbijfietzende in Culemborg wonende archeologe. Zij sloeg direct alarm bij de gemeenteambtenaar met historie in zijn portefeuille. Bij de gemeente leefde namelijk de gedachte dat, na afbraak van de Postmaschool en vóór de bouw van de Leilindenschool, al het skeletmateriaal was verwijderd. Dit was duidelijk een misvatting. Er moest nu wel iets gaan gebeuren.

Archeologen van Aeres-Milieu kregen de maand oktober de tijd om in het afgegraven deel te zoeken naar bijzonderheden. Aeres-Milieu beschikt over een eigen opgravingsvergunning die verleend is door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

*Blootlegging van een skelet door een archeoloog van Aeres-Milieu.
(foto JvA)*

(Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap). Aeres-Milieu is hiermee bevoegd om geheel zelfstandig in heel Nederland archeologisch onderzoek uit te voeren. Ook gaven zij adviezen over plekken waar beter geen ondergrondse containers geplaatst konden worden wegens mogelijke muurrestanten van de daar in de jaren '20 van de 19^e eeuw afgebroken St. Janskerk.

Het was slecht werken in de grond met steeds weer opkomend grondwater en veel regen. Je moet wel echt van dit vak houden om dit werk te kunnen doen.

Na een stilte van een paar wintermaanden kwam de informatie van de gemeente dat de aannemer ging starten met het aanleggen en inrichten van het parkeerterrein. Tegelijkertijd kregen de archeologen de gelegenheid om vóór de stratenmakers uit op een aantal plekken te graven en te onderzoeken wat daar ooit heeft gestaan.

Aeres Milieu wordt ingeschakeld. (foto JvA)

Voorjaar 2014, een wedloop

Vanaf april 2014 was het een drukte van belang op het St. Janskerkhof. De archeologen waren intensief bezig met de opgraving om zo meer duidelijkheid te krijgen over hetgeen hier in het verleden was. Daarbij werden zij regelmatig geholpen door Culemborgse amateurarcheologen. Er was veel op te graven, maar ook weinig tijd.

De stratenmakers zaten hen daarbij steeds op de hielen. Soms leek het wel of zij de archeologen het liefst mét het zand onder de stenen wilden schuiven. De stratenmakers toonden weinig begrip voor het werk van de archeologen. Voor hen telde maar één ding; zo snel mogelijk zorgen dat er een mooi parkeerterrein werd opgeleverd. Een van de stratenmakers had op een dag zo'n grote mond tegen een archeologe, dat het een van de bewoonsters te gortig werd en hem overtroefde door op te merken dat hij het weekend thuis vast niets te vertellen had gehad, maar dat hij dat niet op de archeologe hoefde af te reageren.

Wij, Alies Derwig en Connie Veer en ook Janny van Antwerpen liepen er vaak rond. Nieuwsgierig en geïnteresseerd in wat zichtbaar werd volgden we de ontwikkelingen op het St. Janskerkhof. We zagen hoe zorgvuldig de archeologen te werk gingen en hoe voorzichtig botmateriaal uit de grond werd gehaald en verpakt voor verder onderzoek. Regelmatig kwamen er vragen van nieuwsgierigen. Door de archeologen werd uitleg gegeven. Ook aan schoolkinderen die met hun meester of juf voor de hekken stonden te kijken.

De meeste grafzerken werden in een grote diepe kuil gevonden. Die was verder gevuld met schedels en ander botmateriaal en afgedekt met een aantal grafzerken. Het vermoeden bestaat dat dit de zerken zijn die tijdens het gebruik van School III, de later genoemde Postmaschool, langs het pad hebben gestaan of gelegen. Eerst aan weerskanten, later na uitbreiding van het schoolplein met een fietsenhok, nog één rij.

Wij spraken vaak met de archeologen, maar ook met de nieuwsgierige en belangstellende omstanders. Ouderen herinneren zich nog wel dat ze als zij naar school gingen langs de zerken moesten lopen of fietsen. Volgens andere mondelinge informatie wilden de diverse burgermeesters in het verleden nooit dat deze geruimd werden.

Een van de vondsten.
(foto JvA)

Een mooi bewerkte grafzerk, net uit de grond.
(foto CV)

Omdat de plattegrond van het kerkhof, waar tot 1870 begraven werd, waarschijnlijk zoek is geraakt bij de verhuizing van het archief in Tiel, konden we niet traceren of dat stuk grond langs de school ook werkelijk een bepaald vak van het kerkhof is geweest.

Inmiddels waren wij op internet aan het zoeken in de archieven en in de digitale kranten naar de namen op de gevonden grafzerken. Vervolgens doken we het archief in Tiel in om ook daar door middel van oude stukken meer (maar nu figuurlijk) boven water te halen over de plek zelf en over hetgeen er vroeger heeft gestaan. Heel verrassend wat we te weten zijn gekomen via deze grafzerken en daarom wilden we ze een geschikte plaats geven op het nieuwe parkeerterrein van het St. Janskerkhof.

Verhalen

Tijdens de opgraving kwamen meer verhalen van omstanders los. Zij herinnerden zich nog de schedels en skeletresten die zichtbaar werden na de afbraak van de Postmaschool in 1978-79.

Er werd verteld dat de jeugd indertijd zelfs voetbalde met de schedels die daar lagen. Dit gegeven werd door een ander verduidelijkt; hij wist nog goed dat met het 'ruimen' tijdens de afbraak de schedels en botten in een hele grote bak werden verzameld. Deze stond naast het elektriciteitshuisje op het St. Janskerkhof. Daar kon iedereen toen gemakkelijk bij komen. Door de al eerder genoemde wettelijke bescherming op het bodemarchief zou dat nu niet meer kunnen gebeuren.

Weer een ander vertelde dat hij tijdens zijn schooljaren in 1964 bij de Postmaschool stond te kijken bij het graven van een groot gat voor de olietank die het stoken op kolen ging vervangen. Hij zag allemaal schedels en botten liggen. Ook nog grote stukken van houten lijkkasten met uitvallende knekels die met een grote grijper er uitgehaald werden. Hij vond het niet eng, maar het heeft zo'n indruk gemaakt dat hij het zich nu als senior nog heel scherp herinnert.

*Kort na de afbraak
van de Postmaschool.
(foto RAR)*

*Leilinden
(foto RAR)*

Sommigen meenden dat het hier ooit een Jodenkerkhof was. Dit berust op een misverstand. Dat kerkhof lag aan de Westerwal. Door de aanwezigheid van de vroegere synagoge naast het St. Janskerkhof is het wel een begrijpelijke vergissing.

*Opgravingsresultaten.
(foto JvA)*

Het is in ieder geval wel waar dat toen het meeste afgebroken en opgegraven materiaal, waaronder ook veel grafzerken, op een vroege ochtend met een vrachtwagen naar een plek bij de Lek werd gereden en daar in de Lek werd gestort. Kennelijk wist men niets anders te bedenken.

Meer duidelijkheid

Het onderzoek door de archeologen heeft meer duidelijkheid gebracht over de historie van de plek. We weten nu ook wáár wat heeft gestaan op het St. Janskerkhof.

Zo is er een put gevonden. Deze is helaas nú niet verder onderzocht, maar wordt voor een latere generatie bewaard. Daar kunnen nog interessante vondsten in aangetroffen worden.

Wel weten we nu met zekerheid, door gevonden vloer- en muurresten, waar de oude pastorie heeft gestaan en het vroegere knekelhuis. We weten nu ook iets meer over de plek waar de St. Janskerk stond. De buitenste belijning is niet geheel gevonden, maar op basis van andere bronnen is die met grote waarschijnlijkheid aan te geven. Het definitieve eindrapport van de archeologen moet nog verschijnen en dat geeft mogelijk meer duidelijkheid.

De St. Janskerk stond niet op de plek van de muurtjes om de voormalige Leilindenschool, maar waarschijnlijk meer richting Synagoge of zelfs op de plek van de Synagoge. Ook stond de St. Janskerk in een andere richting.

Resten van een put.
(foto JvA)

Archeologen aan het werk.
(foto JvA)

Vermoedelijke muurresten van de St. Janskerk en onder de Leilindenschool met de muurtjes.
(foto's ADW en RAR)

De vondsten en andere informatie laten ons zien dat dit stukje Culemborg rijk is aan geschiedenis. Deze geschiedenis willen we graag met u delen.

Een stukje historie over de St. Janskerk en het St. Janskerkhof

Volgens een oorkonde van 1135, maar waarschijnlijk eerder, was er al een kerkje (of kapel) van Lanxmeer, het gebied gelegen langs het riviertje de Meer. Boeren trokken ten gevolge van wateroverlast in de ontginningen Pavei, Parys en Rietveld naar Lanxmeer. In een oorkonde uit 1294 werd Lanxmeer als een kerspel vermeld. Een kerspel is een dorpje of buurtschap met een eigen parochie. De kapel werd te klein en werd tussen 1385 en 1394 vervangen door een nieuwe, grotere kerk.

In de eerste eeuwen was hier veel bedrijvigheid. Dit had te maken met de connectie die er was met het Norbertijnenklooster van Mariënweerd, tegenwoordig Heerlijkheid Mariënwaerd genoemd. Kloosterlingen van Mariënweerd waren steeds pastoor van de voormalige St. Janskerk. Zij hielden zich bezig met de zielszorg van de parochianen. Het klooster Mariënweerd had in die tijd in deze streek veel grondbezit. Boeren en pachters waren verplicht een deel van de oogst af te staan aan het klooster.

Naast de landerijen bezat Mariënweerd ook stadshoven in diverse plaatsen, onder andere in Culemborg. Deze stadshoven fungeerden eerst vooral als vluchtplaats, als *pied-à-terre* bij bezoeken van geestelijke of wereldlijke dignitarissen (hoogwaardigheidsbekleders en/of hofambtenaren), daarnaast als overslagplaats van landbouwproducten. Later, toen de abdijen zelf meer gingen produceren, kreeg het huis in Culemborg in de Nieuwstad steeds meer de functie van refugiehuis (vluchthuis) en logeeraadres. Het refugiehuis diende om heen te vluchten in verband met de steeds weer opblazende oorlogshandelingen van onder andere de hertog van Gelre. Dit huis stond aan de Noord-oostkant van het St. Janskerkhof en werd de 'Abdije' genoemd, naar de Abt van Mariënweerd.

Over deze abdij en de bewoners is nog veel meer te vertellen. Dat doen we misschien in een andere Voetnoot. Hier beperken we ons tot wat informatie over de St. Janskerk, maar vooral over het kerkhof.

De St. Janskerk was gewijd aan Johannes de Doper. We komen in oude stukken ook de naam Johanskerk en St. Johans Baptiste Kerk tegen. De Sint Janskerk was later ook de parochiekerk voor

Door de archieven weten we dat die pastoors woonden in de pastorie waarvan restanten gevonden zijn tijdens de opgraving. (foto ADW)

Detail van de plattegrond van Joannes Blaeu, 1649.

de Nieuwstad. In de regeerperiode van Gerard I, heer van Culemborg (1377-1394) werd het noordelijke gedeelte van het dorp Lanxmeer omgracht en omwald. Zo ontstond de Nieuwstad. De stadsmuren van de Nieuwstad zijn in het begin van de 15^e eeuw gebouwd.

In de *Historische beschrijvinge van Culemborg* (geschreven door A.W.K. Voet van Oudheusden) staat dat in een in 1577 gepubliceerde Ordonnantie te lezen is dat: "omdat er op de Barbara Kerkhof geen lijken meer begraven werden, deze voortaan gebracht zouden worden op het kerkhof bij de St. Janskerk. Deze is daarvoor bekwaam gemaakt, verhoogd en met een nieuwe muur omringd en besloten".

In 1578 ging Culemborg over tot de Reformatie, maar volgens het oude archief van de Nederlands-Hervormde Gemeente werd de laatste roomse eredienst nog in 1586 gehouden. Daarna moesten de nog talrijke katholieken zich behelpen met enkele schuilkerken, eerst een in de Nieuwstad achter de Varkensmarkt, de 'Pastoorskerk', en later ook in de binnenstad in de zogeheten Papenhoek, op de plaats waar later, toen het weer toegestaan werd openlijk het katholieke geloof te belijden, de 'Waterstaatskerk' werd gebouwd. De St. Janskerk werd nog enige tijd gebruikt voor protestantse diensten, maar werd overbodig en bouwvallig omdat de St. Barbarakerk in de binnenstad groot genoeg was voor alle gereformeerden.

Graaf Floris van Culemborg heeft in 1596 bevolen dat de kerk hersteld zou worden: "Wij Floris, Grave van Culemborg, doen te weten,

Norbertus van Genep (ca. 1080-1134) was de grondlegger van de orde der Norbertijnen.

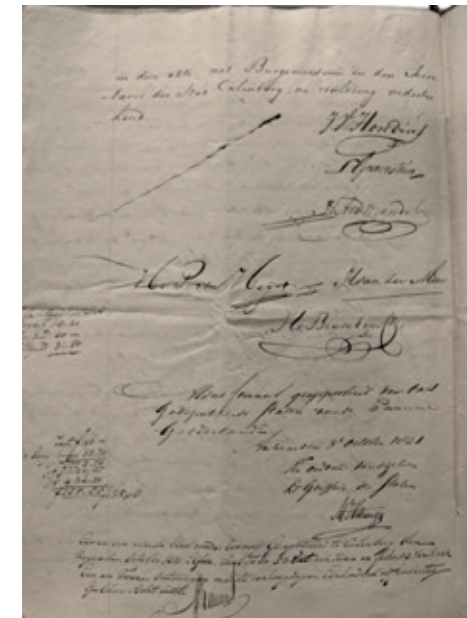

Boven: 'Singel Gezigt', kopergravure ingekleurd door N. van der Linden, circa 1820. Van links naar rechts: St. Janskerk, met daarvóór de Abdij, de Kruit- en Ziekentoren, de Lanxmeerpoort en de Poppendanstoren. (Bron: Geldersch Archief)

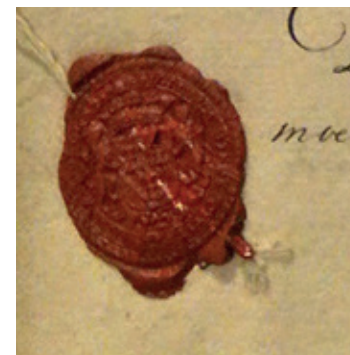

Rechts: Pentekening van dhr. T.H. Ausems (kopie).

De Janskerk.

De handtekeningen onder het koopcontract met zegel (foto ADW en CV).

also nootwendig de Johans Kerke, in de Nieuw-Stad alhier, moet geholpen worden, opdat deselve niet nederstorte.”

Zo kwam er later een nieuwe mededeling: “Georg Frederik Van Waldeck Pyrmont in den Jaere 1684 met dien uitdrukkelyken last, dat, wanneer de Kerk in staet was gestelt, tenminsten eenmael ter Weeke daer in zoude gepredikt worden”.

Het herstellen is gebeurd, maar van het eenmaal per week preken kwam het niet. De St. Janskerk raakte opnieuw in verval. Uiteindelijk werd de St. Janskerk op 26 september 1821 door de gemeente verkocht aan Jan Vogelzang Hondius, koopman, wonende te Culemborg, voor de somma van f 4.440,- met allerlei bepalingen. Een van de bepalingen: “na verloop van een jaar en zes maanden, gerekend van de dag van de verkoop af, zal de afbraak van het verkochte en al hetgeen daartoe behoort, van den grond moeten weggevoerd zijn, op verbeurte van vijf en twintig guldens, ten behoeve van den algemeenen armen te Culemborg”

De ondertekening vond op 3 oktober 1821 plaats. De exacte datum waarop de sloop van de kerk voltooid werd is (nog) niet gevonden. Het was in ieder geval na 1821, maar vóór 1826.

Begraven buiten de stad

Pas in de 19^e eeuw werd begraven op begraafplaatsen gemeengoed. Rijken konden een eigen graf kopen en een kostbaar grafteken betalen. De eenvoudige man had meestal alleen een houten paaltje of kruisje.

De grote steden legden tegen het einde van de 18e eeuw al grote begraafplaatsen aan buiten de stad. Door de bevolkingsgroei en een toenemend besef van hygiëne gingen er steeds meer stemmen op om het begraven in een kerk te verbieden en begraafplaatsen buiten de stad aan te leggen. Een aantal vooruitstrevende particulieren, maar ook een enkele gemeente, stichtte een particuliere begraafplaats buiten de stad.

Zo stichtte de politicus en rechtsgeleerde Abraham Perrenot (1726-1784) in 1778 in de duinen bij Scheveningen de begraafplaats 'Ter Navolging' met meer dan één grafkelder. 'Ter Navolging' omdat Abraham Perrenot hoopte dat zijn voorbeeld gevolgd zou worden.

In Tiel heeft men aan de begraafplaats ook deze naam gegeven.

Op Perrenots graf werd een Latijnse tekst gezet die, vertaald, luidde: *"Mijn rottende overblijfsels moeten verre van de stad liggen daar ik levende vermijdde met voordagt iemand te benadeelen wensch ik ook zulks na mijnen dood niet te doen"*.

Deze Abraham Perrenot promoveerde in 1748 op het proefschrift: *Over het verbod in de stad en in de kerken te begraven*. Naar hem is een straat vernoemd in Culemborg. Waarom? Hij werd weliswaar geboren in Zwitserland, maar woonde gedurende een lange periode in Culemborg. Hij begon als rentmeester van de Domeinen alhier en werd tevens schepen en burgemeester van Culemborg.

Al in 1804, ten tijde van de Franse overheersing, verbood Napoleon het begraven in en rond de kerk. Dit verbod werd nauwelijks nageleefd en Koning Willem I maakte in 1813 het besluit van Napoleon weer ongedaan. Hij zag echter later in dat de toestand onhoudbaar was geworden. Hij gebood bij Koninklijk besluit in augustus 1827, *Over het verbod op begraven in stad en kerk*, dat vanaf 1 januari 1829 alle steden en dorpen met meer dan 1.000 inwoners moesten beschikken over ten minste één begraafplaats buiten de bebouwde kom. Sommige kerken ontweken nog jarenlang dit

Koninklijk Besluit. Tot zeker in 1865 werden o.a. in Utrecht nog acht van de tien doden onder de kerkvloer begraven. Als gevolg van die wet, mocht er dus ook in Culemborg niet meer in de kerk en rondom de kerk begraven worden.

Vóór 1820 waren in Culemborg drie plekken waar men de doden begroef. Vanouds dus in en om de kerk. In de Oude Barbarakerk en in de tuin er omheen lag de hervormde begraafplaats. Rond de vervallen St. Janskerk in de Nieuwstad was het zogenaamde 'Stadskerkhof' en de Culemborgse Joden hadden hun eigen begraafplaats aan de Westerwal.

In 1820 kregen de katholieken een nieuwe kerk, de Waterstaatskerk, met daarbij een begraafplaats. Na 7 jaar kwam het besluit dat er niet meer binnen de stadswallen begraven mocht worden. Voortaan werd dat alleen op het stadskerkhof nog toegestaan. De joden mochten hun kerkhof aan de Westerwal behouden. De hervormden gehoorzaamden maar de katholieken bonden de strijd aan om hun net verworven begraafplaats te behouden. Er ging zelfs een verzoekschrift naar koning Willem I en die besliste uiteindelijk dat de katholieken voorlopig hun doden op moest wel hoger ommuurd worden hetgeen tot bezwaar leidde van een der omwonenden, namelijk de eerder genoemde Jan Vogelenzang Hondius, wiens tuin direct aan de begraafplaats grensde.

In 1885 moesten de Waterstaatskerk en de bijbehorende begraafplaats wijken voor de bouw van de huidige R. K. Barbarakerk. Een groot deel van de kerk kwam op het terrein van de St. Barbara begraafplaats te staan. De graven moesten eerst ontruimd worden.

Het stadskerkhof werd ook steeds voller en men ging zoeken naar een nieuwe plek buiten het centrum. Na enkele jaren vond men grond aan de Achterweg waar alle overledenen van Culemborg begraven moesten worden. Deze begraafplaats werd op 22 juni 1870 plechtig in gebruik genomen.

Verval van het kerkhof

In de verhalenbundel *Culemborgs volksleven in de 19e eeuw*, van Otto de Beus (1873-1959) staat het verhaal *Een dwaallicht in Culemborg*. Het speelt zich af rond het einde van de 19e eeuw. Het verhaal geeft een sfeerbeeld van hoe het St. Janskerkhof er toen min of meer uitzag.

“In die tijd stonden rond het St. Janskerkhof bijna geen huizen, hier en daar een vervallen boerderij. Het eigenlijke kerkhof was al in 1870 als begraafplaats gesloten verklaard. Het was nog slechts omringd door een groot houten hek, dat zijn grondvesten vond op de resten van de vroegere ommuring. De ingang was aan het begin van deze eeuw nog geheel intact. Het was voorzien van 2 gespijlde deuren, opgehangen aan twee hoge pilasterzuilen, die op hun beurt weer getooid waren met twee zware zandstenen achttiende-eeuwse vazen. Een laantje met iepenbomen leidde naar het midden van het kerkhof. Hier stond een klein met pannen gedekt schuurtje, dat knekelhuis werd genoemd. Vlak bij de ingang lag een in tweeën gebroken grafzerk, waaruit haastig een boomstruik was opgeschoten”.

De twee vazen waarover gesproken wordt in bovenstaand stukje zijn na sluiting van het kerkhof in 1870, via gemeentewerken uiteindelijk in de tuin van het Museum Elisabeth Weeshuis terecht gekomen. Deze vazen zijn waarschijnlijk afkomstig van ‘De Nieuwe Hof’ of ‘Nassaus Hof’, dat tot 1720 gevestigd was in de Everwijnstraat. Het was het voormalig klooster Mariëncroon, vervolgens vanaf 1642 het verblijf van de familie van de graaf van Culemborg en later als verblijf van de graaf zelf. Na afbraak van de St. Janskerk werden de vazen voor het toegangshek bij het opgeknapte Stadskerkhof gebruikt

Een van de genoemde vazen. (foto ADW)

Luchtfoto van de Postmaschool. (anoniem, foto van vóór 1964)

De afbraak van de Postmaschool. (foto RAR)

Nieuwe bebouwing

Op het terrein van de ‘Pastorie van Lanxmeer’, zoals het ooit genoemd werd, dat in later tijden de naam ‘Op St. Jan’ kreeg (terug te vinden op de gevelsteen aan de zijgevel van huis nr. 12) en nu bekend is als het ‘St. Janskerkhof’, werd in 1916 de negenklassige ‘School III’ gebouwd. In 1925 werd de school gesplitst in een openbare lagere school en een aparte Uloschool, ieder met een eigen schoolhoofd. In 1962 werd de school vernoemd naar hoofdonderwijzer W.D. Postma, die in dat jaar afscheid nam: de ‘W.D. Postmaschool’.

Bij de afbraak van de Postmaschool in 1978-79, kwamen botmateriaal en oude grafzerken naar boven. In die tijd was de al eerder besproken wet waarin bepaald werd dat gemeenten door archeologen onderzoek moeten laten verrichten bij afbraak en graven in de bodem op een historische plek, nog niet van kracht.

Op de plek van de Postmaschool werd in 1982-83 de openbare school De Leilinden gebouwd, die op zijn beurt in december 2012 werd afgebroken. Gelukkig voor ons is indertijd niet alles weggehaald. Archeologen hebben veel botmateriaal, maar ook volledige skeletten en complete graven opgegraven. Daarnaast zijn er nog allerlei voorwerpen, aardewerk en brokstukken steen gevonden.

Een deel van de archeologische vondsten. (foto JvA)

Dit alles is inmiddels onderzocht. Aan de hand van de skeletten en het botmateriaal kan met moderne technieken nog iets verteld worden over leeftijd, ziekte en andere opvallende zaken. Deze resten van vroegere Culemborgers hebben een nieuwe rustplaats gekregen op de Algemene Begraafplaats aan de Achterweg hier in Culemborg. Het graf is herkenbaar gemaakt door middel van een gedenkplaat, ontworpen en gemaakt door Connie Veer.

Op sommige plekken onder de nieuwe parkeerplaats op het St. Janskerkhof liggen in diepere lagen nog skeletresten die nu verder niet verstoord zijn. Die resten van vroegere Culemborgers mogen blijven rusten, totdat misschien ooit iemand besluit dat daar weer om 'n bepaalde reden gegraven moet worden. Voorlopig rusten zij nog in vrede.

Gedenkplaat. (foto ADW)

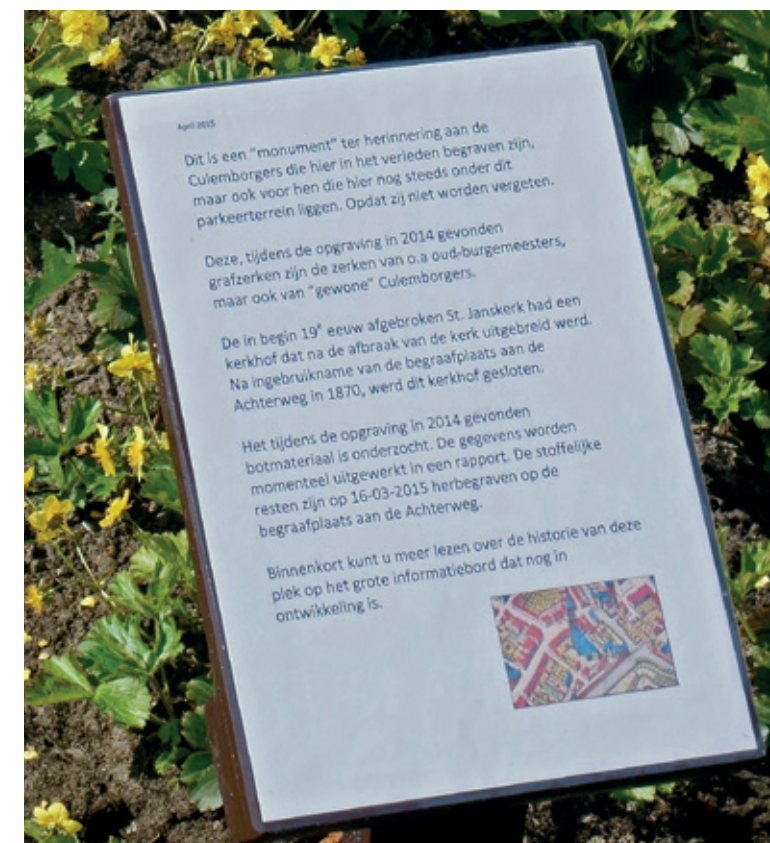
De oude grafzerken

De grafzerken die u nu op het St. Janskerkhof in de middenberm ziet liggen zijn bewust zo neergelegd dat ze met elkaar een verhaal vertellen, een verhaal verbonden met de stad Culemborg, uw stad. Door de zerken zo neer te leggen heeft het bovendien iets weg van een oud kerkhof, een oude geschiedenis.

De meeste zerken waren van invloedrijke families, maar ook de gewone man lag er begraven. De grafzerken die gevonden zijn laten ons tevens nog iets anders zien: familieverbanden. Hiermee krijgen de grafzerken een 'gezicht'.

Op de volgende bladzijden volgt een beschrijving van de personen op de grafzerken voor zover ze ons bekend zijn geworden. Ook ziet u een schema waarmee de familiebanden verduidelijkt worden.

Informatiebord op de parkeerplaats, 2015. (foto ADW)

Namen en beschrijvingen van de personen op de grafzerken

Gerrit Ruth Knoop

Overleden 12 oktober 1828.

Deze Gerrit Ruth Knoop, geboren in 1763, is 55 jaar oud geworden en woonde op de Oude Vismarkt. Hij was waarschijnlijk ongetrouwd (er is geen huwelijksakte bekend) en een zoon van de winkelier Gijsbert Knoop en Dirkje van der Stroom.

Vrouw Sophia Wilhelmina Wiselius, echtgenote van Gerrit Harting

Overleden 26 september 1856.

‘Vrouw’ geeft aan dat zij waarschijnlijk van goede komaf was. Zij had zeven kinderen met haar man Gerrit Harting, die make-laar was. Toen ze op 56 jarige leeftijd overleed woonde Sophia Wiselius in de Tollenstraat en vertoefde haar man Gerrit Harting in Antwerpen. Sophia Wilhelmina Wiselius werd in Amsterdam geboren uit Samuel Wiselius en Suze Le Pool. ‘Wiselius’ is een bekende naam uit de VOC tijd.

Marinus Perpetuus Adriaan (Roos) van Hoijtema

Overleden 7 september 1850.

Deze grafzerk was erg beschadigd. We konden uit de zeer we-nige informatie die nog op de steen stond toch achterhalen aan wie deze steen toebehoorde. M.P.A. van Hoijtema werd op 10 maart 1775 geboren in Zaltbommel. Hij trouwde in 1799 met Johanna Cornelia Francicina de Vries, die in 1837 overleed. Ze kregen samen drie kinderen: een dochter, die ongehuwd bleef, en twee zonen. Marinus begon zijn loopbaan in 1811 in Culemborg als ‘maire’ (schout), werd drossaard van het Graafschap Culemborg, lid van de Provinciale Staten van Gelderland, administrateur van de Domeinen en dijkgraaf van het Polderdistrict Culemborg.

Naast deze maatschappelijke functies was hij industrieel. Hij had een aantal fabrieken aan de Veerweg in zijn bezit. Vele Culemborgers werkten op de steenbakkerij van Renaud en Hoijtema, in de distilleerderij, de glasblazerij of de mandenmakerij.

De familie Van Hoijtema had veel invloed in Culemborg. Zo ook Marinus zijn zonen Johan Cornelis François van Hoijtema en

Links steen van Lucia en rechts van haar broer Marinus van Hoijtema (foto ADW).

Aleid Johan van Hoijtema, die later veel van dezelfde functies als hub vader zouden bekleden. M.P.A. van Hoijtema woonde met zijn gezin op Markt 13. (vanaf 1922 bekend als ‘In den Keijser’) Later ging zijn zoon J.C.F. van Hoijtema er wonen met zijn gezin. Het pand bleef tot 1890 in hun bezit. De andere zoon, Aleid Johan, woonde met zijn gezin in een statig huis in de Ridderstraat, het huidige ‘Thomashuis’ (het pand op de hoek van de Ridderstraat en de Muntsteeg. In 1910 liet een zoon van Aleid Johan van Hoijtema, de laatste directeur van de glas-fabriek, ‘Huize Sprokkelenburg’ aan de Wilhelminadreef bouwen. Hij heeft er met zijn gezin tot de Tweede Wereldoorlog gewoond.

Lucia Gerarda van Hoijtema

Overleden 20 oktober 1854.

Zij was de ongehuwde zus van Marinus Perpetuus Adriaan van Hoijtema en woonde in pand nummer 91, ‘Achter de Kerk’ (nu Ridderstraat 188) te Culemborg. Lucia is in 1782 te Zaltbommel geboren en overleed op 72 jarige leeftijd. De ouders van Lucia en Marinus waren Dominicus van Hoijtema en Elisabeth Maria Roos. Verder is er weinig bekend over Lucia.

De grafsteen van Adrianus Blom. (foto ADW)

Adrianus Jacobus Blom

Overleden in 1869.

A.J. Blom was boekhandelaar en werd in 1838 geboren in Tiel. Hij huwde in 1864 met Anna Jacoba Bartha Post, dochter van een apotheker uit Tiel. Toen Adrianus Blom op 31-jarige leeftijd overleed was zijn vrouw zwanger van hun tweede kind. Blom is overleden aan astma en longemfyseem. A. J. Blom heeft in 1862 de boekhandel van J.C. Gaade gekocht. Het pand ligt op de hoek Markt 170/Grote Kerkstraat en tegenwoordig is in dat pand boekhandel Tomey en Verstegen gevestigd.

In 1859 associeerde Blom met Philippus Olivierse en kreeg de zaak de naam 'Uitgeverij Drukkerij en Boekhandel Blom en Olivierse'. Ze drukten onder andere de *Culemborgse Courant*. Na het overlijden van A. J. Blom in 1869 heeft Olivierse de zaak overgenomen en voortgezet, maar de naam bleef behouden. Het pand werd te klein en het bedrijf verhuisde in 1890 naar een groter pand op de Markt, nummer 13.

Philippus Olivierse had drie kinderen, een zoon en twee dochters, die ongetrouwd bleven. Er kwam na het overlijden van

Philippus Olivierse in 1907 een volontair in de drukkerij werken. Deze A.T. Verschoor nam de zaak over in 1917, na het overlijden van de weduwe Olivierse. Zoon Willem Olivierse had niet gezorgd voor een opvolger. Hij bleef ongetrouwd en trok zich later terug uit de zaak. A.T. Verschoor vestigde zich in de Tollensstraat en heeft nog lang de *Culemborgse Courant* gedrukt.

Maria Adriana van Kerkwijk, echtgenote van P.J. de Weerd

Overleden 8 april 1856.

Zij werd geboren 20 juni 1784, en werd dus 71 jaar. Het echtpaar woonde in een pand op het Marktveld, nr. 455. De Weerd was koopman, secretaris en rentmeester van het Algemeen Burgerlijk Armenbestuur Culemborg.

M. van Eijseren, weduwe van P. de Weerd

Overleden 27 januari 1850.

Geboren op 11 maart 1757 is zij 92 jaar oud geworden. Metje van Eijseren en Paulus de Weerd waren de ouders van de hiervoor genoemde Paulus Johannes de Weerd, de echtgenoot van Maria Adriana van Kerkwijk. Ze woonden op het Marktveld nr. 456 en hadden een winkelbedrijf. Over Metje van Eijseren is verder niets bekend.

Links Metje van Eijseren (Paulus de Weerd wordt hierop ook vermeld) en rechts de steen van Maria Adriana van Kerkwijk (met vermelding van Paulus Johannes de Weerd). (foto ADW)

Grafsteen van Cornelia van den Bosch.
(foto ADW)

Cornelia Adriana van den Bosch

Overleden 15 september 1864.

Cornelia van den Bosch is geboren 10 december 1836 en was echtgenote van Jan Dionijs Evers. De familie Evers-Van den Bosch woonde in de Slotstraat op nummer 90. Cornelia Adriana van den Bosch werd in Wilhelminadorp (bij Goes) geboren als dochter van een rijke landeigenaar, die burgemeester en dijkgraaf was te Kattendijke bij Goes.

Jan Dionijs Evers, geboren in Doesburg, was ingenieur bij de Staatsspoorwegen. Hij kreeg werk in Culemborg en ging er ook wonen. Hij was namelijk sectie-ingenieur bij de bouw van de oude spoorbrug in 1864-1868. Zijn vrouw overleed al op 28-jarige leeftijd. Hij hertrouwde daarna met de Culemborgse Louise Juliana Balthasarina Valentina Ziegenhirt von Rosenthal, een dochter van Jan Hendrik Albert Ziegenhirt von Rosenthal, die destijds wethouder was en later burgemeester van Culemborg werd. Tevens was hij lid van de Staten van Gelderland en bekleedde hij kerkelijke functies. Tot zijn overlijden in 1881 was hij bestuurder van het Waterschap. Deze J. H. A. Ziegenhirt von Rosenthal was de broer van Frederik Carel Balthasar Frans Moritz von Rosenthal, onze volgende grafsteen.

Frederik Carel Balthasar Frans Moritz von Rosenthal

Geboren 7 juni 1795 en overleden 18 april 1840.

Frederik Moritz von Rosenthal begon zijn loopbaan als beroeps-militair, ambtenaar op het departement van oorlog, was stadsse-

cretaris van Culemborg en beheerder van het postkantoor. Hij overleed kinderloos op 65-jarige leeftijd.

Hij was gehuwd met Suzanna Maria Graevestein, dochter van Willem Carel Graevestein en Adriana Kleijnhoff. Deze Suzanna Graevestein woonde na het overlijden van haar man enkele jaren op Markt 11. De echtgenote van J. H. A. Ziegenhirt von Rosenthal heette Willemine Caroline Graevestein en was een zus van Suzanne Maria, dus twee broers met twee zussen getrouwd. Een derde zus staat op de volgende te bespreken grafsteen vermeld. De Von Rosenthals woonden in een statig pand op de Markt, dat helaas is afgebroken. Dit pand stond op de plek waar nu de winkel van Zeeman staat. Het geslacht Moritz von Rosenthal kwam oorspronkelijk uit Oostenrijk en is nu uitgestorven.

Hendrik Paulus van Heijst én Adriana Graevestein

Hij geboren 18 mei 1788 en overleden 9 september 1831, zij, zijn echtgenote, geboren 3 april 1797 en overleden 17 januari 1855. Van Heijst was notaris en burgemeester van Culemborg en overleed op 42-jarige leeftijd. Zijn vrouw Adriana, evenals haar twee zussen, waren de kleindochters van Christiaan Kleijnhoff, die in Batavia chirurgijn en botanicus was in dienst van de VOC. De familie Kleijnhoff woonde na hun VOC-tijd in de Ridderstraat in een pand dat op de plek stond van het (voormalig) parochiehuis. De Kleijnhoffstraat in Culemborg is naar deze Christiaan Kleijnhoff vernoemd.

Links de grafzerk van Moritz von Rosenthal en rechts van Paulus van Heijst met echtgenote Adriana Graevestein
(foto ADW).

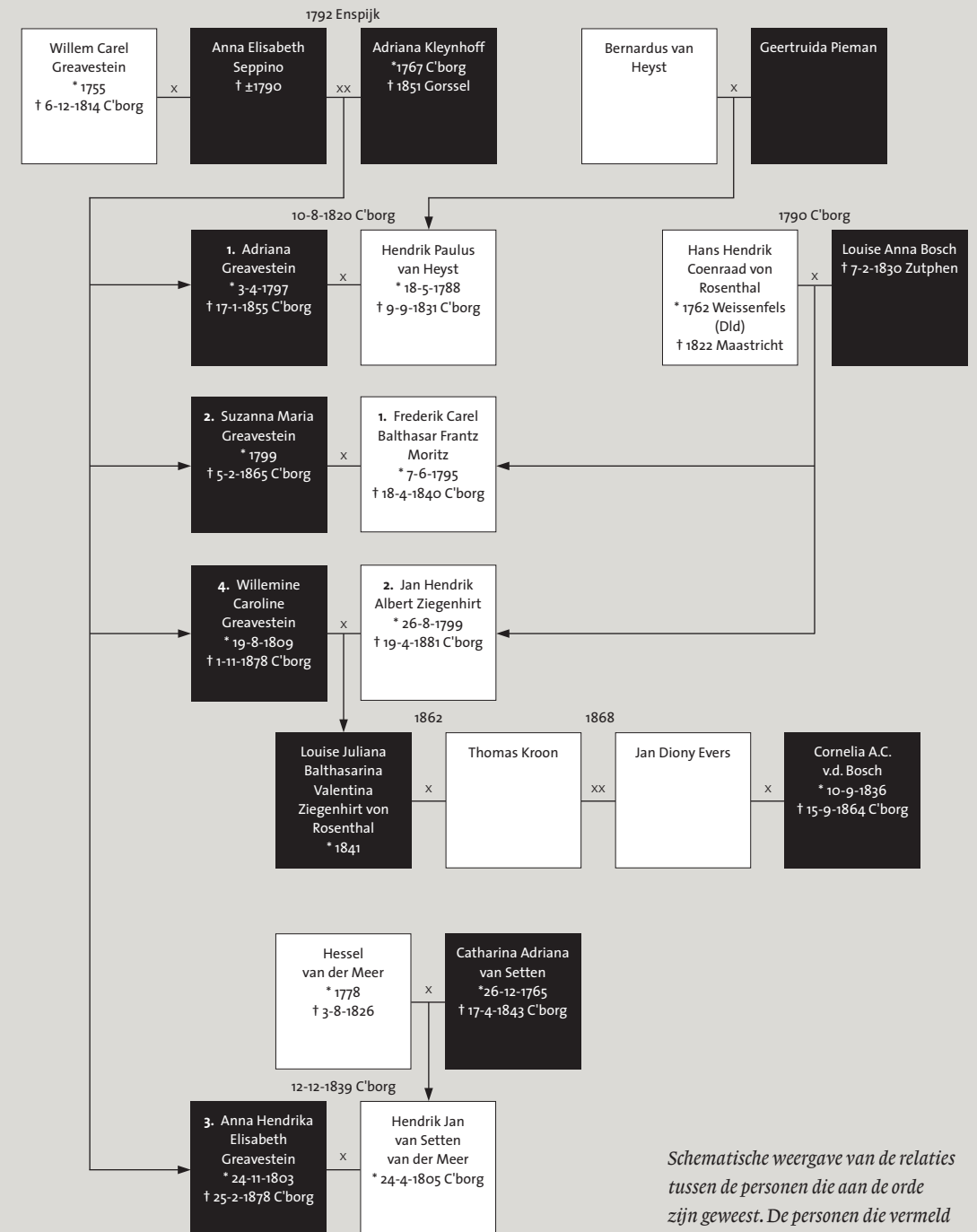

Catharina Adriana van Setten

Geboren 26 december 1765 en overleden 17 april 1843.

‘Weduwe van den wel edel gestrenge heer Hessel van der Meer, staat op de grafsteen te lezen. Zij was 77 jaar toen ze overleed en woonde op het Marktveld nummer 123. Hessel van der Meer was notaris, in 1820 en 1822 wethouder en daarna burgemeester van Culemborg. Hij overleed in 1826 op 48-jarige leeftijd. Hij had twee zonen. Hessel Cornelis van der Meer werd ook notaris in Culemborg. Hendrik Jan van Setten van der Meer werd stadssecretaris van Culemborg en huwde met Anna Hendrika Elisabeth Graevestein, de vierde dochter van het echtpaar Graevestein-Kleijnhoff dat hierboven is besproken.

Het lijkt ingewikkeld, maar de personen op deze laatste zerken waren allemaal familie van elkaar. Ten behoeve van de duidelijkheid hebben we in het onderstaande schema de relaties in beeld gebracht.

Schematische weergave van de relaties tussen de personen die aan de orde zijn geweest. De personen die vermeld worden op de grafzerken zijn geel gemarkeerd.

Nawoord

Het onderstaand vijfjarig overzicht uit het archief van Stadsbestuur en Gemeentebestuur 1813-1930, geeft het aantal overledenen aan per jaar in de gemeente Culemborg. Het inwoneraantal was toen ongeveer 3.500.

Wij, de onderzoekers, hebben door onze speurtochten met veel plezier en tot ons grote genoegen weer veel ‘nieuws’ geleerd over de ‘oude’ geschiedenis van Culemborg. Er is nog veel meer over deze plek te vertellen dan in deze Voetnoot staat. We kunnen nog uitgebreider vertellen over de St. Janskerk en ook over het verband met het Klooster Mariënweerd van de Norbertijnen. Over de Abdij die hier gestaan heeft en waar de abt van Mariënweerd vaak verbleef. Wat er gebeurde na de reformatie. Over de Franse tijd, over de St. Janskerk en wat er later met de abdij gebeurde, door wie hij werd gebruikt (onder andere als sjoel en badhuis voor de Israëlitische Gemeente), over de bedrijvigheid gedurende de 20e eeuw, enzovoort. Dat is allemaal voor later

Tot slot willen we iedereen bedanken die direct of indirect heeft geholpen door informatie te verschaffen. Ook de archeologen van Aeres-Milieu (met name Nico van der Feest, Theo van der Trier, Vincent van der Veen, Channa Cohen Stuart en Dion Hagens) die ons uitgebreid toelichting gaven bij hun werkzaamheden en de vondsten. Daarnaast hopen we van harte dat het door de gemeente Culemborg beloofde bord/paneel met de informatie over het gebied en het grafmonument er ook daadwerkelijk komt.

Overzicht overledenen
tussen 1839 en 1843.
(foto ADW)

Jaar	Overledenen	...	...	...	...	...
1839	61	4	51	119	10	...
1840	62	9	57	128	10	...
1841	56	9	54	119	14	...
1842	61	9	56	126	27	...
1843	46	0	43	97	12	...
Totaal	286	30	261	569	...	...

Verantwoording

Gebruikte afkortingen bij de foto's

ADW = Alies Derwig-Witteveen; CV = Connie Veer; JvA = Janny van Antwerpen; RAR = Regionaal Archief Rivierenland.

Bronnen

Culemborg bespied, J.A. Prins-Meijer en W. Prins
Culemborg beeld van een stad, P.J.W. Beltjes en P.W. Schipper
Historische beschrijving van Culemborg, A.W.K. Voet van Oudheusden
Ministerie van VROM Inspectierichtlijn Lijkbezorging
Goederenverwerving en goederenbeheer van de abdij Mariënweerd (1129-1592),
B.J.P van Bavel
Een dwaallicht in Culemborg, Otto de Beus
Begraven, rituelen en tradities, Jef de Jager
Vervreemding, Gerard Witkamp, *Culemborgse Voetnoten* nummer 34 (2006)
Over lijken gaan, Ben Holtkamp, *Culemborgse Voetnoten* nummer 51 (2014)

Archieven

Verslagen buurtbijeenkomsten / nieuwsbrieven politieke partijen
DTB-boeken in het Gelders Archief (Arnhem)
Digitaal archief *Culemborgse Courant*, RAR Tiel
Beeldbank Geldersch Archief
Regionaal Archief Rivierenland (Tiel):

- Hervormde Gemeente Culemborg, o881 2.1, inleiding
- Oud archief Culemborg, o826 (1318-1813)
- Archief gemeente Culemborg o881 (1813-1851)
- Stadsbestuur en Gemeentebestuur o827 (1813-1930)

Websites

<http://dalthuidj.home.xs4all.nl/HTML/de-geschiedenis-van-begraven-en-zocremeren.htm>
www.uitvaart.nl
www.overheid.nl (Staatscourant)
www.culemborgzoalshetwas.nl
www.wiewaswie.nl (genealogie website)
Verdrag van Malta (Wikipedia en <http://cultureelerfgoed.nl>)
Website <http://o216.roview.net/index.asp>

Bodenvondsten uit de regio

ADDIE KEIZER

ER IS veel geschreven over de geschiedenis van Culemborg. Er is echter veel minder bekend over de periode dat de stad nog niet bestond. Schriftelijke bronnen over Culemborg van voor het jaar 1000 zijn niet gevonden. Dat wil nog niet zeggen dat in deze omgeving geen mensen woonden. Bodenvondsten leren ons dat er op het grondgebied van de huidige gemeente Culemborg verschillende nederzettingen waren. Uit de brons- en ijzertijd, maar met name uit de Romeinse tijd (grofweg vanaf het begin van onze jaartelling tot de vierde eeuw) hebben archeologen veel waardevolle informatie uit deze perioden blootgelegd aan de hand van wat in de grond bewaard is gebleven.

Gelukkig is men sinds 1992 door het zogenaamde ‘verdrag van Malta’ wettelijk verplicht om voor aanvang van bouwwerkzaamheden op plaatsen die voorkomen op de ‘archeologische verwachtingskaart’ eerst archeologisch onderzoek te laten verrichten, zodat vastgesteld kan worden of er bewoningssporen aanwezig zijn. Recent werd er voor aanvang van diverse projecten, zoals bij de water overstort langs de Prijsseweg, op Parijs 3 ter hoogte van de Lokkershoek, en op industrieterrein Pavijen archeologisch onderzoek gedaan met fraaie ontdekkingsresultaten over de tot nu toe vroegst bekende geschiedenis van onze directe leefomgeving.

Daarnaast valt er ook op andere plaatsen meer interessants te ontdekken. Sinds 2006 zoek ik met mijn metaaldetector op de landerijen van diverse lokale boeren. Altijd even toestemming vragen, want dat zoekt niet alleen prettiger, maar hoort ook bij de spelregels van deze hobby. Doe je dit niet dan is het met sommige boeren in de Betuwe kwaad kersen eten! Mijn eerste vondsten bestonden voornamelijk uit oude duiten en andere kleine metalen voorwerpen, die vanaf de 17e eeuw met het stadsafval buiten de poorten over de akkers verspreid werden. Het heeft even geduurd voordat ik de juiste plekjes wist te vinden, maar de vondsten, die ik daar tot nu toe naar boven heb kun-

nen ‘piepen’, zoals dat heet, dateren voornamelijk uit de vroege Romeinse periode.

In de meeste gevallen zijn het overblijfselen van een kortstondige verblijf, op andere plaatsen bestaat het vermoeden dat er een langdurigere bewoning geweest moet zijn. Zo ligt er bijvoorbeeld langs de Rijksstraatweg een akker met een hoge archeologische waarde, waar tot nu toe alleen al zo’n 150 Romeinse fibulae, tientallen munten en andere interessante voorwerpen gevonden zijn. De meeste van deze vondsten zijn van brons en dikwijls behoorlijk aangetast door verzuring van de bodem. Daarnaast is de samenstelling van het metaal of de diepte waaruit het opgeploegd wordt van belang voor de staat waarin een voorwerp verkeert.

In dit artikel krijgt de lezer een overzicht van een aantal van de fraaiste vondsten die ik in de loop der jaren op diverse plaatsen in de regio mocht vinden.

Munten

Munten zoals assen, sestertiën en denariën verkeren veelal in bijzonder slechte staat. Sommigen hebben de tand des tijd echter redelijk doorstaan.

Fibulae

Een fibula is een mantelspeld die kledingstukken bij elkaar hield. Een fibula is dikwijls in tweevoud uitgevoerd.

In de meeste gevallen zijn ze stuk en daarom

in de bodem terecht gekomen. In een enkel geval zijn ze compleet, dit zijn dan super-vondsten! Er is een grote diversiteit in de uitvoeringen ervan.

Soldaten droegen meestal eenvoudige fibulae. Hoger geplaatste officieren droegen rijk versierde met emaille ingelegde fibulae.

Gewichten

Er werd vermoedelijk veel kleine handel gedreven in de vroeg-romeinse tijd. Hierbij werd onder andere gebruik gemaakt van een aker. Dit was een eenvoudig balansgewicht waarmee allerlei soorten goederen afgewogen konden worden. Het metrick stelsel was nog lang niet bekend. Desondanks hebben de door mij gevonden Romeinse loden gewichten zelden grote afwijkingen in hun gewicht. Dat laat vermoeden dat er hoogstwaarschijnlijk op een eerlijke manier handel werd gedreven.

Slingerkogels

Redelijk zeldzaam zijn onderdelen van de gevechtsuitrusting, zoals bijvoorbeeld slingerkogels. Ik vond er enkele van lood en recent nog een 'oogvondst', een kogel van gebakken klei.

Zegelringen

Eveneens een supervondst was deze zegelring met gem, een halfedelsteen met een afbeelding of letters. In de meeste gevallen ontbreekt die gem namelijk. Op dit exemplaar staan twee kippen met een takje op afgebeeld. Het is een voorstelling die waarschijnlijk iets met vruchtbaarheid te maken heeft.

Vruchtbaarheidssymbolen

Erotiek speelde blijkbaar een belangrijke rol in het vaak kortstondige leven van een doorsnee soldaat. Van kledingstukken tot de meest uiteenlopende gebruiksvoorwerpen: veel werd versierd met vruchtbaarheidssymbolen zoals fallushangers en vulvabeslag.

Gespen en beslagversiering

Gespen en beslagversieringen komen in diverse soorten voor. Een graag geziene vorm was de 'pelta' versiering, een halve maan figuur die in veel gebruiksvoorwerpen terug te vinden is.

Sleutels

Er is een grote diversiteit in de uitvoering van Romeinse sleutels. Men kende zowel gebruikssleutels als symbolische sleutels. Er zijn twee belangrijke en onderscheidende sleuteltypen uit deze periode: de hefschuif-sleutel en de draaisleutel. De laatstgenoemde deed zijn intrede aan het eind van de eerste eeuw na Christus.

Mondstuk van een blaasinstrument

Een opmerkelijke vondst die enige tijd in mijn rommelbak lag tot ik er een tweede van vond en me realiseerde dat het geen afgebroken pootje kon zijn. Het bleken mondstukken van een Romeins blaasinstrument te zijn.

Votiefgaven

Kleine votieve voorwerpen, zoals een bijltje, een vingerring en een sleuteltje hebben te maken met een offerritueel of een bepaalde religieuze belofte. Een van mijn meest zeldzame vondsten zijn een zilveren en bronzen orakelstaafje. Het zilveren staafje heeft op de kopse kanten op punt-cirkel lijkende versieringen. Er wordt verondersteld dat dergelijke van oorsprong Germaanse attributen gebruikt werden bij voorspellingen of raadgevingen.

Overige vondsten

Naast alle afgebeelde vondsten heb ik veel voorwerpen gevonden die nog onderzocht moeten worden. Wellicht zijn deze de moeite waard om er in de toekomst nog eens een aanvullend artikel over te schrijven. Alle bodenvondsten zijn gereinigd of gerestaureerd door mijn goede vriend Johan Langelaar die als metaalspecialist werkzaam is in de archeologie.

Verantwoording

Bronnen

Om tot de juiste omschrijvingen te komen, heb ik gebruik gemaakt van de volgende bronnen:

Peter Bakker en Jan Willem Bron, *Gered uit de grond, Romeinse vondsten van Castellum Albaniana* (2013);

Nico Roymans, Ton Derks en Stijn Heeren (redactie), *Een Bataafse gemeenschap in de wereld van het Romeinse rijk. Opgravingen te Tiel-Passewaaij* (2007);

Henk Hasselt, m.m.v. Leon Gorissen, *Germaanse orakelstaafjes*, in: *The Coinhunter magazine*, nr. 107.

Over de auteurs in dit nummer

Alies Derwig (1948) is gepensioneerd medisch analiste. Als zodanig 42 jaar in de gezondheidszorg gewerkt, waarvan de laatste 34 jaar als hoofd-analiste van het laboratorium van het Barbaraziekenhuis/polikliniek in Culemborg. Is hobbyfotograaf en stelt jaarlijks een expositie samen n.a.v. Open Monumentendag waarbij het landelijk thema naar Culemborg wordt vertaald. Daartoe doet ze meer of minder uitgebreid onderzoek naar het wel en wee van Culemborgers en hun stad in de recente en oude geschiedenis. Als uitvloeisel van de eerste expositie in 1995 publiceerde zij in 1997 het boekje *Tekenen aan de wand*.

Connie Veer (1945) heeft op 44 jarige leeftijd alsnog deeltijd-diploma's Nederlands en Geschiedenis op atheneum-niveau gehaald. Zij heeft in een leidinggevende functie in een ziekenhuis te Amersfoort gewerkt en is sinds 2005 gepensioneerd. Naast interesse in geschiedenis, archeologie en historie is Genealogie één van haar passies. Vanwege de 'voelbare' en zichtbare historie is zij in 2010 in Culemborg komen wonen en sinds 2012 vrijwilligster en bestuurslid van het Toeristisch Informatie Punt. Door die interesse o.a ook lid van het Historisch Genootschap A.W.K. Voet van Oudheusden. Naar aanleiding van de opgravingen op het St. Janskerkhof heeft zij zich verder verdiept in de historie van Culemborg.

INHOUD

Redactioneel

De geschiedenis van het St. Janskerkhof
*Grafzerken op een parkeerplaats, een klein monument,
of de geschiedenis van een kerkhof*

Bodemvonden uit de regio